

2013.

Анализа права и
извештавања о етничким
заједницама у медијској
сфери Републике
Македоније

Марина Тунева

Садржај

Увод	2
Права етничких заједница у медијској сфери – међународни инструменти.....	3
Преглед регулативе у РМ.....	8
Општа слика о медијима невећинских заједница	11
Медији етничких заједница – стање и проблеми	13
<i>а. Медији на албанском језику.....</i>	14
<i>б. Медији на турском језику</i>	15
<i>в. Медији на ромском језику</i>	16
<i>г. Медији на влашком језику</i>	18
<i>д. Медији на српском језику</i>	19
<i>ђ. Медији на босанском језику</i>	21
<i>е. Права етничких заједница које нису споменуте у Уставу</i>	22
Закључна сагледавања и препоруке.....	23

Увод

Фокус ове Анализе утврђен је по оствареним консултацијама и узајамној сарадњи између аутора овог документа и представника Агенције за остваривање права заједница Републике Македоније и Мисије ОЕБС-а Одељења за владавину права. Конкретније, Анализа следи по одржавању сесије коју је организовала Агенција за остваривање права заједница, уз подршку Мисије ОЕБС-а у Скопљу, у периоду од 28.2.2013. до 1.3.2013. године, у Маврову, на којој се као један од приоритета утврђује управо и потреба за оваквом врстом анализе. Наиме, стање средстава јавног информисања и права и третмана етничких заједница заступљених са мање од 20% укупног становништва у Републици Македонији у извештавању медија утврдило се као једна од главних тема за одржавање партиципативног форума 2013. године од стране учесника догађаја. Тема ове Анализе, као и њени закључци и препоруке били су предмет дискусије на партиципативном форуму који је организовала Агенција 20. јуна 2013. године, у Скопљу.

Сврха Анализе била је да објасни стање у овој сфери, кроз обезбеђивање прегледа међународних инструмената у односу на права етничких заједница у медијској сфери, прегледа регулативе у Републици Македонији као и опште слике о медијима невећинских заједница у држави. Осим тога, анализа је имала за циљ да конкретније представи стање и проблеме са медијима етничких заједница, као и са новинарским извештавањем о етничким заједницама у држави. Због стицања јасне слике, обезбеђен је општи преглед стања медија на албанском¹, турском, ромском, влашком, српском и бошњачком језику, а укратко су размотрена и права у медијској сфери етничких заједница које нису експлицитно споменуте у преамбули Устава. На основу анализе и разматрања стања, обезбеђена су закључна сагледавања и препоруке за побољшање и унапређивање стања у медијској сфери.

У методолошком смислу, процес израде Анализе подразумевао је детаљни осврт на досадашња истраживања, догађаје, пројекте и активности у сфери медија заједница у Републици Македонији и извештавање о етничким заједницама. Реализовано је деск-истраживање истих питања (кроз прикупљање података, информација, докумената, извештаја, европских пракси, позитивних примера из других земаља, регулативе, итд.).

¹ У припреми опште слике о медијима невећинских заједница узети су у обзир и медији на албанском језику, са циљем да се направи поређење са стањем у медијима на језицима малобројнијих етничких заједница у држави.

Ради што реалистичнијег отсликавања стања у медијској сфери припремљени су и реализовани полуструктурирани интервјуи са представницима грађанског сектора – припадницима етничких заједница у Републици Македонији, као и са представницима координативног тела програма МЕДИАНЕ (Медији у Европи о разликама, инклузивности и антидискриминацији) Савета Европе и Европске уније, чији је члан и аутор Анализе. Интервјуи су реализовани у периоду између маја и јуна 2013. године. Иако Анализа не обезбеђује одговор на сва питања из ове сфере, ипак указује на то где би могли да се утврде проблеми, као и да се затраже одређени одговори на проблеме.

Права етничких заједница у медијској сфери – међународни инструменти²

Постојећи стандарди за права националних мањина³ у једном друштву саставни су део концепта људских права. Према томе, свака анализа остваривања права етничких заједница мора узети у обзир остваривање ширег корпуса људских права у једном конкретном друштву, а посебно: право на једнакост и слободу од дискриминације било какве врсте, право на слободу изражавања, слободу окупљања и удруживања, као и других права припадника националних мањина.

Крајња сврха свих људских права је потпуно и слободно развијање потенцијала сваког појединца у друштву, у условима потпуне једнакости. Концепт отвореног и слободног грађанског друштва претпоставља интегрисање свих појединаца, укључујући и припаднике националних и језичких мањина. Право на комуницирање на сопственом језику, у приватном и јавном животу, од фундаменталног је значаја за припаднике националних мањина да би могли слободно да се развијају као људска бића.

Међународни инструменти о људским правима на разне начине и у различитом контексту гарантују језичка права, право на слободу изражавања и друга права припадницима националних мањина. Са једне стране, језик је лична карактеристика

² У наставку Анализе дат је кратак преглед најважнијих међународних инструмената којима се уређују права националних мањина у сфери медија, Део ових инструмената је потписан и ратификован од Републике Македоније, док мањи део њих нема правно-обавезујући карактер, а део су система међународних стандарда за људска права и слободе.

³ У овом документу термин „националне мањине“ користи се у контексту међународног права. У свим деловима текста где се говори о стању у Републици Македонији употребљаваће се изрази „етничке заједнице“ или „заједнице које нису већина“, узимајући у обзир уставне амандмане усвојене у Републици Македонији на основу Оквирног споразума из Охрида.

индивидуа повезана са њиховим идентитетом. Са друге стране, језик и слободно изражавање и комуницирање омогућују појединцу да се реализује као припадник неке друштвене организације или заједнице, што је од кључног значаја за функционисање једног демократског друштва и према томе у многим ситуацијама постаје питање јавног интереса.

Сви међународни инструменти утврђују да су људска права универзална и да се морају примењивати једнако за све и без било какве дискриминације. У њима се предвиђа само мали број ситуација када је дозвољено да државе наметну ограничења: када су угрожена друга индивидуална права и слободе или у ситуацијама када је угрожено јавно здравље, безбедност или друге темељне вредности демократског друштва. Дозвољена ограничења тумаче се врло рестриктивно у међународном праву.

У једној демократској држави која тежи поштовању људских права сваке индивидуе, ова питања морају бити потпуно уређена законском регулативом и предмет једне осмишљене јавне политике. Неуспех постизања равнотеже у остваривању људских права, у милтикултурним друштвима може бити извор међуетничких тензија.

Члан 1. *Универзалне декларације о људским правима*⁴, који се односи на поштовање достојанства свих људских бића фундаментални је концепт на којем се темеље сви међународни стандарди за људска права и слободе. Са чланом 1. Декларације утврђује се „сва људска бића рађају се слободна и једнака у достојанству и правима...“. Овај члан је темељ на којем су постављена и језичка права припадника националних мањина. Право на достојанство сваког појединца подразумева и право на поштовање његовог/њеног идентитета, а један од суштинских аспеката идентитета је језик на којем говори појединац. Према томе, поштовање језичких права појединаца који живе у једном друштву је недељиво од поштовања њиховог темељног права на достојанство као људских бића.

Члан 2. *Међународног пакта о грађанским политичким правима*⁵ од држава потписница овог Пакта тражи да обезбеде поштовање људских права свих индивидуа које живе на њиховој територији и потпадају под њихову правну надлежност „...без обзира нарочито на расу, боју коже, пол, језик, веру, политичко или свако друго уверење, национално или социјално порекло, имовно стање, рођење или други статус“. Члан 19. овог Пакта гарантује слободу изражавања свим индивидуама, која не само што им

⁴ The Universal Declaration of Human Rights, <http://www.un.org/en/documents/udhr/>

⁵ International Covenant on Civil and Political Rights, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>

гарантује право на слање и примање информација и идеја без обзира на границе, већ им такође гарантује право да то чине у медију или на језику по свом избору. Овде је важно споменути и да се право на ширење и примање информација не односи само на медије, већ и на непосредну комуникацију између индивидуа – припадника једне заједнице. Тако се, члановима 21. и 22. истог документа гарантује и слобода мирног удруживања и окупљања припадника једне заједнице. Затим, члан 27. Међународног пакта о грађанским и политичким правима је важна одредба на којој се директно темеље језичка права националних мањина. У њој се наглашава да „лица која припадају тим мањинама не могу бити лишена права да имају заједно са другим члановима своје групе, да... се служе својим језиком“. Међународни пакт је ратификован од стране Републике Македоније 18. јануара 1994. године.

Члан 2.(1) *Декларације Уједињених нација о правима лица која припадају националним, етничким, верским и језичким мањинама*⁶, гарантује право да „користе свој језик, у приватном и јавном животу, слободно и без мешања или било каквог облика дискриминације“.

Други посебно важан документ је *Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода*⁷. Право на слободу изражавања утврђено у члану 10. Конвенције, у складу са чланом 14. истог документа, свака држава мора обезбедити „... без дискриминације, по било ком основу као што су пол, раса, боја коже, *језик*, вероисповест, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло...“. Позивајући се на Универзалну декларацију о људским правима и на Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода, Савет Европе у *Декларацији о слободи изражавања и информисања* из 1982. године⁸, наглашава да је „слобода изражавања и информисања неопходна због друштвеног, економског, културног и политичког развоја сваког људског бића и представља услов за хармонични напредак друштвених и културних група, нација и међународне заједнице“. Са овим је уско повезана и слобода мирног окупљања и удруживања гарантована чланом 11. Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода.

⁶ UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities proclaims, <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r135.htm>

⁷ Република Македонија ратификовала је ову Конвенцију 1997. године („Службени лист Републике Македоније“ број 11/1997), чиме је иста постала саставни део националног законодавства.

⁸ Declaration on the freedom of expression and information (*Adopted by the Committee of Ministers on 29 April 1982, at its 70th Session*), http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/CM/Dec%281982%29FreedomExpr_en.asp#TopOfPage

Исти фундаментални стандарди за слободу изражавања, окупљања и удруживања утврђени су у *Документу ОЕБС-а из Копенхагена* усвојеном 1990. године⁹. Документ ОЕБС-а из Копенхагена, међу осталом, утврђује и права припадника националних мањина „да оснивају и одржавају сопствене образовне, културне и верске институције, организације и удружења...“ Иако медији нису експлицитно наведени у овом стандарду, подразумева се да исти спадају у институције које имају кључну улогу у очувању и промовисању језичког и културног идентитета припадника националних мањина. У *Повељи о новој Европи*¹⁰, усвојеној у Паризу 1990. године, шефови држава и влада земаља чланица ОЕБС-а наглашавају да „...без дискриминације, сваки појединац има право на слободу изражавања, слободу удруживања и мирног окупљања...“.

У члану 10.(1) *Оквирне конвенције о заштити националних мањина Савета Европе*¹¹ утврђује се да се земље-чланице обавезују да припадницима националних мањина признају право „да користе свој матерњи језик, слободно и без мешања, у приватни и јавни живот, усмено и у писаном облику“. Република Македонија потписала је ову Конвенцију 25. јула 1996. године, а ратификовала је 10. априла 1997. године.

Право на коришћење језика „у приватном и јавном животу“ повезано је са правом на образовање припадника националних мањина на свом језику. Ова питања детаљно су уређена у *Хашким препорукама о праву националних мањина на образовање*, усвојеним од ОЕБС-а 1996. године. Препоруке су припремљене, са циљем да се постигне веће разумевање међународних инструмената који се односе на права припадника националних мањина која су од велике важности за очување и развој њиховог културног идентитета.

Члан 19. *Међународног пакта о грађанским и политичким правима*, којим се гарантује право на поседовање мишљења, као и право да се изрази то мишљење, је основна полазна тачка из које се дефинишу улога и место медија у демократском друштву. Са једне стране, став 1. гарантује да „свако има право на мишљење...“, а став 2., сваком гарантује слободу „да изналази, прима и шири информације и идеје свих врста, без обзира на границе, у усменом, писменом, уметничком облику или преко медија по свом избору“.

Члан 10. *Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода* на сличан начин гарантује слободу изражавања и искључке када иста може бити ограничена.

⁹ Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension, <http://www.osce.org/odihr/elections/14304>

¹⁰ Charter of Paris for a New Europe, <http://www.osce.org/mc/39516>

¹¹ Framework Convention for the Protection of National Minorities, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_AtGlance/PDF_Text_FCNM_mk.pdf

Земље-чланице Савета Европе своју чврсту посвећеност „принципима слободе изражавања и информисања као основном елементу демократског и плуралистичког друштва“ потврђују и у члану 1. *Декларације о слободи изражавања и информисања* из 1982. године. У истом документу, земље-чланице Савета Европе изјашњавају се да „у области информисања и мас-медија настоје да постигну... (д.) постојање мноштва различитих независних и аутономних медија, који омогућују отсликавање разноликости идеја и мишљења“.

Члан 9.(1) *Оквирне конвенције о заштити националних мањина Савета Европе* наглашава да су припадници националних мањина слободни „да поседују мишљење и примају и шире информације и идеје на матерњем језику, без мешања јавних власти и без обзира на границе...“ Затим, по овом документу, државе су обавезане „да обезбеде, у оквиру својих правних система, да лица која припадају националним мањинама не буду дискриминисана у свом приступу медијима“. У члану 9. Конвенције наводи се и да државе „неће ометати оснивање и употребу штампаних медија припадника националних мањина“, као и да ће „у правном оквиру за радио и телевизију, обезбедити, колико је могуће... да се припадницима националних мањина гарантује могућност оснивања и употребе сопствених медија“.

Иако припадници националних мањина имају право да оснивају своје приватне медије, чињеница је и да, по међународним документима, ово право делимично може бити ограничено од државе. У члану 9. Оквирне конвенције ово се јасно наглашава, у смислу да због природне ограничености фреквентног спектра, држава (независни регулатор) додељује дозволе за радио и телевизију припадницима националних мањина. Критеријуми за доделу дозвола морају бити објективни и недискриминаторски, да се не би поткопало право припадника националних мањина на оснивање радио и телевизијских медија.

Врло важно питање је и приступачност националних мањина јавним медијима. Члан 9.(1) Оквирне конвенције, утврђује да слобода изражавања припадника националних мањина подразумева слободу ширења информација и идеја на матерњем језику, без мешања јавних власти, а то значи да „припадници мањина неће бити дискриминисани у приступу медијима“. Члан 9.(4) Конвенције, утврђује да су и државе дужне да предузму „адекватне мере, у циљу олакшавања приступа медијима припадницима националних мањина“. Ово подразумева да се једној националној мањини, која има знатан број припадника, мора обезбедити приступ адекватном броју часова на јавном радију и на јавној телевизији. Али, бројност једне националне мањине не треба да буде једини критеријум када се одлучује о обиму програма јавног радија и телевизије. У случају

етничких заједница, које су мање по бројности, мора се обезбедити минимум времена и ресурса без којих не би могле да реализују свој програм јавног сервиса. Исто тако, важно је да се води брига да тај програм садржи све компоненте и да буде квалитетан како би задовољио потребе и захтеве конкретне етничке заједнице.

Други важан аспект је квалитет садржаја медија националних мањина. У једном отвореном и демократском друштву садржаји који се објављују у медијима не смеју бити под утицајем јавних власти. Слобода изражавања, тако као што је гарантована чланом 19. Међународног пакта о грађанским и политичким правима и чланом 10. Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, подразумева да свако ограничење које може наметнути било која институција власти, мора бити „записано у закону“ и „неопходно у демократском друштву“, са циљем да се заштите: (а) права и углед других; (б) да се заштити безбедност или јавни ред, или јавно здравље и морал.

Држава треба да обезбеди, програм на јавном радију и јавној телевизији који припремају и који је намењен припадницима националних мањина, који рефлектује њихове интересе и потребе и који ће они перципирати као независан. У складу са принципом једнакости и недискриминације, по члану 15. Оквирне конвенције, припадници националних мањина треба да буду адекватно заступљени и у редакцијама јавних медија. Ово може да омогући обухватније и правичније представљање националних мањина и већу објективност при медијском извештавању.

Преглед регулативе у РМ

Признавање медијских права етничким заједницама које живе у Републици Македонији подупире се на одредбе члана 16. Устава Републике Македоније. Конкретније, у члану 16. гарантује се слобода изражавања, слобода говора, јавног наступа и јавног информисања, као и слободно оснивање институција јавног информисања. Затим, гарантује се и слободни приступ информацијама, слобода примања и преношења информација. Након склапања Оквирног споразума у Охриду 2001. године, уставним амандманима измењен је и допуњен члан 48. Устава којим се припадницима заједница гарантује право да слободно изражавају, негују и развијају свој идентитет и особености својих заједница и да употребљавају симболе своје заједнице. Овим чланом гарантује се заштита етничког, културног, језичког и верског идентитета свим заједницама, као и право

да оснивају културне, уметничке, образовне институције, научна и друга удружења ради изражавања, неговања и развоја свог идентитета.

Први пут, права етничких заједница у медијској области¹², законски су загарантована Законом о радиодифузној делатности из 1997. године. По овом закону, Македонска радио-телевизија била је обавезана, да поред македонског језика, емитује програме и на језицима националних заједница (члан 45.). У периоду доношења овог закона, постојале су и јавне радио станице на локалном нивоу на подручјима где живи знатни број припадника етничких заједница. Оне су, исто тако, имале обавезу да емитују програме на језицима етничких заједница које живе на конкретном подручју.¹³ По овом закону додељене су и прве дозволе за радија и телевизије у приватном власништву који су емитовали програме на језицима етничких заједница. Први законски текст садржао је и једну врсту финансијске стимулације за медије етничких заједница усмерену на подстицање нове продукције радио и ТВ – програма на македонском језику и на језицима етничких заједница. Ова мера је, према документима и извештајима Савета за радиодифузију, допринела у периоду од неколико година да се створи значајан фонд нове радио и телевизијске продукције која је обогатила језичку и жанровску разноврсност у медијима.

Новим Законом о радиодифузној делатности из 2005. године, загарантована права етничким заједницама у радиодифузној сфери потврђена су и проширена. У основним одредбама наводи се да је сврха закона да обезбеди: „... слободу изражавања у радиодифузној делатности ..., заштиту интереса корисника, подстицање, унапређивање и заштиту културног идентитета, образовни и научни развој, подстицање развоја стваралаштва, језика и традиција...“ (члан 2.). У принципе на којима се темеље програми (члан 68.), спадају и: подстицање духа толеранције, узајамно поштовање и разумевање међу индивидуама различитог етничког и културног порекла, отвореност програма за изражавање различитих култура које су саставни део друштва, очување и неговање националног идентитета, језичке културе и домаћег стваралаштва и др.

Право на емитовање програма на језицима различитих заједница утврђено је у члану 82. актуелног Закона: „Радифузери емитују програм на македонском језику, а у случајевима када је програм намењен за заједницу која није у већини на језику те заједнице“. Језичка посебност штити се и кроз општу обавезу за титловање програма

¹² Од 1991. године наовамо, у Републици Македонији није постојао закон о штампаним медијима.

¹³ Ова јавна радија у складу са Законом о радиодифузној делатности из 2005. године имала су обавезу да се трансформишу, али се највећи део њих, после неуспешног поступка приватизације угасио.

(члан 83.), за превод реклама и телешопинг спотова (члан 104.) и најава програма на страним језицима које се не преводе (члан 83.).

Језичка посебност и културни идентитет етничких заједница највише се негују на Македонској радио-телевизији, па су зато њене законске обавезе највеће. Македонска радио-телевизија дужна је да ствара и емитује програме од јавног интереса којима се одражава друштвени и културни плурализам у држави, а који се састоје од информативних, културних, образовних, научних, спортских и забавних садржаја (члан 120.). Затим, да би испунила своју јавну функцију, Македонска радио-телевизија дужна је да: развија и планира програмску шему у интересу целе јавности и да производи и емитује програме за све сегменте друштва без дискриминације, при том водећи рачуна о специфичним друштвеним групама; да се брине да се кроз програме рефлектују разнолике идеје, да се негује културни идентитет заједница, да се поштују културне и религиозне разлике и подстиче култура јавног дијалога, са циљем учвршћивања узајамног разумевања и толеранције у функцији унапређивања односа између заједница у мултиетничкој и мултикултурној средини; да негује и развија говорне и језичке стандарде свих заједница у Републици Македонији (члан 121.). У те сврхе, јавни сервис је задужен да емитује један програмски сервис на телевизији и један на радију, на језицима етничких заједница (члан 117.). Поред тога, програми на Македонској радио-телевизији морају задовољавати и друге захтеве важне за неговање културног идентитета етничких заједница: мора да се емитује најмање 40 одсто програма изворно произведеног на језицима невећинских заједница, односно најмање 45 одсто вокално-инструменталне музике на тим језицима (члан 124.). Поред свега овога, Македонска радио-телевизија је обавезана да емитује и сателитски програм, са циљем да информише припаднике етничких заједница из дијаспоре о најважнијим догађањима у земљи.

Приватне телевизије и радија, који имају дозволу за програм намењен припадницима неке етничке заједнице, дужни су да програм потпуно емитују на језику те заједнице (члан 82.). Оне, исто тако, имају обавезе у погледу неговања језичког и културног идентитета: обавезане су да емитују дневно најмање 30 одсто програма изворно створеног на језику етничке заједнице и најмање 30 одсто вокално-инструменталне музике на том језику (члан 74.).

Регулаторно тело, по актуелном Закону, има обавезу да се брине о подстицању плурализма и разноврсности садржаја у медијској сфери. У члану 21. наводи се да се Савет за радиодифузију „... брине о обезбеђивању слободе и плурализма изражавања, о постојању разноврсних, независних и самосталних медија, ... и о заштити интереса

грађана у радиодифузној делатности “. Пре објављивања конкурса за нове дозволе, Савет је дужан да спроведе истраживање потреба публике и обави консултације са заинтересованим странама (члан 45.). Са друге стране, при оцени квалитета поднетих апликација, Савет је обавезан да узме у обзир: „... жанровску и тематску разноврсност програмских садржаја, проценат учешћа програма изворно произведених на македонском језику или на језицима невећинских етничких заједница..., заступљеност програма који третирају догађаје и случајеве од значаја за подручје на којем се емитује програм..., заступљеност програма којима се подстиче развој и очување националне културе..., као и друге понуђене услове који доприносе ... квалитетнијем остваривању права на информисање, односно потреба публике на одговарајућем подручју“ (члан 51.).

Општа слика о медијима невећинских заједница

Македонска радио-телевизија емитује програме на језицима етничких заједница на једном телевизијском и једном радио-програмском сервису. На *Македонској телевизији* програми на језицима невећинских заједница емитују се на Другом сервису: на албанском језику емитује се 98 часова програма недељно, на турском језику 16,5 часова програма недељно, а на ромском, српском, влашком и босанском језику по два часа програма недељно. На *Македонском радију* недељно се емитује 119 часова програма на албанском језику, 35 часова програма на турском језику и по 3,5 часа програма на влашком, ромском, босанском и српском језику.

У мају 2013. године, у приватном радиодифузном сектору било је укупно 66 телевизија и 80 радио станица. Од њив, 20 телевизија и 17 радија емитовало је програме на језицима етничких заједница.

ТВ	Језик на којем се емитује програм	Подручје
ТВ Алсат-М	албански и македонски	државно
ТВ Ера	албански	Скопље
БТР телевизија	ромски и македонски	Скопље
ТВ Шутел	ромски и македонски	Скопље
ТВ Едо	босански	Скопље
ТВ „Дуе“	албански	Гостивар
ТВ „ГТВ“	албански	Гостивар

ТВ „Чеграни Медиа“	албански, турски и македонски	Гостивар
ТВ „Гурра“	албански	Кичево
ТВ „Ускана“	албански	Кичево
ТВ „Феста“	албански	Куманово
ТВ „Хана“	албански	Куманово
ТВ „Арт Канал“	албански	Струга
ТВ „Калтрина“	албански и македонски	Струга
ТВ „Арт“	албански	Тетово
ТВ „Коха“	албански	Тетово
ТВ „Супер Скај“	албански	Тетово
ТВ „Лажани“	босански, албански и македонски	С. Долнени, Прилеп
ТВ „Канал три“	турски, албански и македонски	Центар Жупа
ТВ „Дибра“	албански	Дебар

Преглед трговачких радиодифузних друштава која емитују телевизијски програм на језицима етничких заједница¹⁴

Радио	Језик на којем се емитује програм	Подручје
Арачина	албански	Скопље
Ват	албански	Скопље
ПРО-ФМ	албански	Гостивар
Мерлин	албански	Дебар
Ускана	албански	Кичево
Јехона	албански	Куманово
Аљбана	албански	Куманово
МХ	македонски, српски, хрватски	Охрид
Беса	албански и македонски	Прилеп, с. Црнилиште и с. Долнени
Тернипе	ромски и македонски	Прилеп
Мис 2008	турски и македонски	Пласница
Рапи	албански	Струга
Енерги	албански	Струга
Блета	албански	Тетово

¹⁴ Извор: Совет за радиодифузију, мај 2013., http://www.srd.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=702&Itemid=342&lang=mk

Фама	албански	Тетово
Фокус	албански, турски и македонски	Тетово
Енцелс	ромски и македонски јазик	Штип

Преглед трговачких радиодифузних друштава која емитују радио програм на језицима невећинских заједница¹⁵

У сектору штампаних медија, у мају 2013. године објављивано је четворо дневних новина на албанском језику: „Коха“, „Факти“, „Журнал“ и „Лајм“. Издање на албанском језику објављује и недељник „Теа модерна“. Од штампаних издања на језицима мањих заједница објављују се недељници на турском језику „Заман“ и „Јени Балкан“.

Последњих година појавили су се и онлајн портали који објављују садржаје на језицима етничких заједница. Већи број је на албанском језику, али само део њих има редакције у Македонији. Још увек не постоје онлајн медији који имају редакције у Македонији које објављују изворне садржаје на језицима других етничких заједница.

Државна новинска агенција МИА своје садржаје објављује и на албанском језику, али не и на језицима невећинских заједница. Од приватних субјеката, функционише и једна приватна новинска агенција на албанском језику (INA - Piria News Agency).

Медији етничких заједница – стање и проблеми

У овом делу Анализе, најпре су представљени статистички показатељи бројности и географске расподеле припадника различитих етничких заједница на територији Републике Македоније, а затим се даје слика о медијима који објављују садржаје на језицима тих заједница. У тачкама које се односе на различите етничке заједнице, у наставку статистичких показатеља пренете су и оцене о актуелном стању са начином извештавања медија за сваку заједницу, које су изнели представници грађанских удружења у интервјуима спроведеним са њима у оквиру ове анализе. У материјалу су изнета и сагледавања добијена из других анализа и истраживања, спроведених од стране релевантних истраживачких или медијских организација у Републици Македонији.

Према подацима последњег статистичког пописа становништва спроведеног 2002. године, у Републици Македонији има укупно 2.022.547 становника¹⁶, при чему су се као

¹⁵ Извор: Савет за радиодифузију, мај 2013., http://www.srd.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=703&Itemid=343&lang=mk

Македонци изјаснили 1.297.981 становник, као Албанци 509.083, као Турци 77.959, као Роми 53.879, као Власи 9.695, као Срби 35.939, као Бошњаци 17.018, а као припадници других етничких заједница изјаснило се 20.993 становника.

а. Медији на албанском језику

Од укупно 509.083 Албанаца, највећи број живи у Тетову и околним општинама¹⁷ (167.158), затим у Скопљу и околним општинама¹⁸ (132.335), Гостивару (54.038), Куманову са Липковом (53.620), Кичеву са Зајасом и Осломејом (30.762), Струги (36.029) и Дебру (11.348).

Из показатеља о броју медија који објављују садржаје на албанском језику, изнетих у претходној тачци, чини се да су потребе и захтеви албанске етничке заједнице у Македонији у медијској сфери у највећој мери испуњени. На програмима јавног сервиса емитује се највећи обим часова на језику ове заједнице. На пример, на Другом сервису Македонске телевизије дневно се емитује око 14 часова програма или укупно 98 часова недељно, у два периода: од 07:00 до 14:30 часова и од 18:30 до касних вечерњих часова. „Овај обим програма на албанском језику јој омогућује да се обликује као јавни сервис, односно да емитује жанровски разноврсне садржаје за различите делове публике и да редовно емитује вести и дебатне емисије“.¹⁹ То је највећа редакција на језицима невећинских заједница у оквиру јавног сервиса и по броју запослених (око 32 новинара и уредника и 40-так лица техничког и административног кадра). И обим програма и кадровских и техничких ресурса омогућују овој редакцији у великој мери да испуњава функције јавног сервиса албанске етничке заједнице. Свакодневно се емитују кратке флеш-вести у преподневним часовима и једна главна дневно-информативна емисија у трајању од пола сата, са почетком у 18:30 часова. У другим програмским блоковима емитују се документарне, забавне, дечије и друге емисије на албанском језику. Сличне констатације могу се извући и за програм на албанском језику на Македонском радију, на којем се недељно емитује 119 часова програма.

Албанска етничка заједница у Македонији има могућност да добија информације и садржаје и од бројних приватних медија на државном, регионалном и локалном нивоу у

¹⁶ Више детаља види у публикацији Завода за статистику (стр.34). Доступно на: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/knigaXIII.pdf>

¹⁷ Врапчиште, Боговиње, Брвеница, Желино, Теарце и Јегуновце.

¹⁸ Арачиново, Студеничани, Петровец, Сопиште и Чучер Сандево.

¹⁹ Мицевски, И., Трпевска, С. и Трајкоска, Ж. (2013) *Известување од паралелни светови: Медиумите на етничките заедници во Македонија*, Скопје: Високата школа за новинарство и за односи со јавноста.

подручјима где живе Албанци у Македонији: телевизија на државном нивоу ТВ „Алсат М“, ТВ „Ера“, Радио „Вати“, и Радио „Арачина“ (Скопље), ТВ „Арт“, ТВ „Коха“, ТВ „Супер Скај“, Радио „Блета“, Радио „Фама“ и Радио „Фокус“ (Тетово), ТВ „Дуе“, ТВ „Г“, ТВ „Зери и Чегранит“ и Радио „Про-ФМ“ (Гостивар), ТВ „Феста“, ТВ „Хана“, Радио „Јехона“ и Радио „Аљбана“ (Куманово), ТВ „Гура“, ТВ „Ускана“ и Радио „Ускана“ (Кичево), ТВ „Калтрина“, ТВ „Арт Канал“, Радио „Рапи“ и Радио „Енерџи“ (Струга), ТВ „Дибра“ и Радио „Мерлин“ (Дебар) и др. Из поређења географске дистрибуираности становништва са показатељима о броју медија може се видети да нема ниједног подручја где живе Албанци, које није покривено програмом неког приватног радиодифузног медија.

б. Медији на турском језику

На попису 2002. године, као Турци се изјаснило укупно 77.959 становника Републике Македоније. Турци живе у великом броју насељених места по целој земљи, али највише их има у Скопљу и околини (12.198), затим у Гостивару (7.991), Центру Жупи (5.226), Пласници (4.446), Радовишу (4.061), Струги (3.628), Дебру (2.684), Маврову и Ростушама (2.680), Долненима, Прилепско (2.597), Кичеву (2.430) итд.

Ако се упореде демографски показатељи са бројем медија који објављују садржаје на турском језику, може се закључити да потребе и захтеви турске заједнице за информативним и другим садржајима који их се тичу непосредније, нису потпуно задовољени. Заједница Турака на свом језику добија информације или друге садржаје, углавном са Македонске радио-телевизије, јер не постоје приватне телевизије и радија на турском језику на нивоу државе или на подручју Скопља где живи највећи број Турака.²⁰ Велики део турског становништва у мање насељеним местима по Македонији нема могућност да се на свом језику информише или добија друге садржаје који би задовољили његове информативне и културне потребе.

Програми који се емитују на јавном сервису уопште нису на потребном нивоу, ни по обиму ни по квалитету. На Македонској телевизији емитује се 2,5 сата програма дневно, у периоду од 15:30 до 18:00 часова: кратке вести од 5 до 10 минута и централне

²⁰ Само две приватне локалне телевизије пријавиле су одређени проценат програма и на турском језику (пored албанског и македонског језика): ТВ „Зери и Чегранит“ у селу Чегране, Гостивар и ТВ „Канал 3“ у Центру Жупа. Радио „Мис 2008“ у селу Пласница емитује програм на турском језику, а Радио „Фокус“ из Тетова, pored македонског има пријављени програм и на турском језику.

вести са трајањем од 20 до 30 минута. Редакција има 12 запослених новинара, односно по величини је друга редакција заједница у оквиру јавног сервиса, али то није довољно да би могао свакодневно да се припрема и емитује квалитетан програм. Из претходно реализованих истраживања може се евидентирати да „редакција нема довољно новинарског кадра или, пак, исти није адекватно обучен... (и) да квалитет новинарских садржаја може бити бољи и више оријентисан на грађанске теме“.²¹ Турска редакција се, као и друге мање редакције јавног сервиса, суочава са проблемима техничких капацитета. „Проблем је, на пример, превоз новинара до места догађаја и са тог места, приступ компјутеру и интернету и сл., ... потребне су обуке о мултиетничком приступу у извештавању, али ... најважније је научити добро новинарство“.²²

Проблем са недостатком техничких капацитета и њихово неадекватно распоређивање у јавном радиодифузно сервису потврђују и из турске етничке заједнице. „Прво завршава посао редакција на македонском језику, па редакција на албанском језику и тек ако остане нешто времена за редакцију на турском језику...“²³ Са друге стране, за разлику од заинтересованости редакције на турском језику да извештава о темама које се тичу ове етничке заједнице, већи медији показују незаинтересованост да покрију ова питања. Примећује се да само ако се дешава нешто неубичајено, тада неки од медија показују интерес да извештавају о питањима која се тичу турске етничке заједнице. „...Или, пак, ако постоји проблем између Македонаца и Албанаца, некакав конфликт...питају нас на чијој смо страни“.²⁴ А проблем је и језичка баријера, односно то што програм на турском језику не могу да прате припадници других етничких заједница који не знају језик. Стога се констатује да је неопходно да се обезбеди превод прилога, односно тема које се обрађују у редакцији на турском језику.

в. Медији на ромском језику

Укупни број Рома на последњем попису из 2002. године износио је 53.879 грађана. Ромског становништва има по целој Македонији, али највећа концентрација Рома је у Скопљу (23.903), затим у Прилепу (4.443), Куманову (4.256), Тетову (2.357) и у Штипу

²¹ Мицевски, И., Трпевска, С. и Трајкоска, Ж. (2013) *Известување од паралелни светови: Медиумите на етничките заедници во Македонија*, Скопје: Високата школа за новинарство и за односи со јавноста.

²² Ibidem.

²³ Цитат из интервјуа са Ераном Хасипијем, Удружење турских новинара у Републици Македонији, реализованог 11. јуна 2013. године.

²⁴ Ibidem.

(2.195). Програми на ромском језику емитују се и на Македонској телевизији и на Македонском радију (по два часа недељно), а Македонија је једна од првих земаља у којима су додељене дозволе и приватним телевизијским и радио станицама за емитовање програма на ромском језику. Тренутно, постоје две регионалне приватне телевизије из Скопља – ТВ „БТР“ и ТВ „Шутел“ и два локална радија – Радио „Терните“ из Прилепа и Радио „Енџелс“ из Штипа.

Програм на ромском језику на Македонској телевизији, који је уведен још 1991. године, траје само пола сата дневно, и емитује се три пута недељно (уторак, четвртак и субота). Емисија „Бјандипе“ нема сталну програмску структуру, нема редовних вести и не зна се када се емитују информације, а када други садржаји. Разлози су у томе што се редакција суочава са недостатком кадра (има двоје запослених) и техничких средстава за реализацију обавеза. Поред овога, редовна продукција вести и било којег другог садржаја је немогућа. У три получасовна термина недељно, само једном се емитују информативни прилози чији је број мали и које углавном имају функцију да информишу о редовним активностима органа власти. Чак, у одсуству сопственог програма, 2012. године, у термину „Бјандипе“ неколико пута је емитована информативна емисија комерцијалног радиодифузера. „Овакво стање ... може се тумачити као порука коју већинска заједница (или држава), кроз јавни сервис, шаље грађанима Ромима – да не показује озбиљну бригу о њима, да не вреднује њихову културу кроз адекватно информисање на ромском језику и у крајњој линији да се не брине о њиховом укључивању у друштво“.²⁵

У Куманову и Тетову нема ниједног приватног медија на ромском језику, а питање је да ли обе радио станице на подручју Штипа и Прилепа могу да задовоље информативне потребе Рома, посебно ако се узме у обзир чињеница да исте претежно емитују музичке садржаје. Обе телевизијске станице на ромском језику на подручју Скопља годинама уназад суочавају се са недостатком финансијских средстава и нису у стању да емитују квалитетан разноврсни програм. Према томе, може се рећи да ни јавни сервис ни приватни медији на ромском језику, из разних разлога, не успевају да задовоље права ромске заједнице у медијској сфери.

Тренутно, у Републици Македонији се не објављују штампани медији на ромском језику. Постојао је покушај објављивања дневних новина („Рома Тајмс“) али, због проблема са финансирањем, новине су се угасиле 2008. године. Неколико приватних радија на ромском језику, исто тако, је одустало од дозволе због немогућности да издрже

²⁵ Ibidem.

притисак тржишта. У Редакцији на ромском језику у Македонском радију запослено је само једно лице.

Политика извештавања програма на ромском језику Македонске телевизије сматра се непромењеном још од 90-тих година прошлог века. Недостају документарне емисије и други тип програма едукативног карактера. „Постојао је период у којем је програм на ромском језику на Македонској телевизији емитовао само музику, што је учинило да исти буде неатрактиван за гледање“.²⁶ Са друге стране, сматра се да се и сами уредници налазе под притиском и подељени између потребе за задовољавањем интереса власника медија (ако је приватни медиј) или политике, као и интереса јавности.

Са друге стране, постоји незадовољство због начина представљања ромске заједнице у националним медијима уопште. Извештавање, као што оцењују из грађанског сектора, најчешће је стереотипно, а догађаји су „обојени“ политиком и недостају суштинске информације. „Ако је неко учинио прекршај, не именује се иницијалима, већ се наводи да је представник ромске заједнице. Зар мора да се наводи да је Ром?“²⁷ Врло често се избегава извештавање о темама које се тичу ромске заједнице, а информише се када на дневној основи нема атрактивних догађаја за покривање. Чак и у мешовитим редакцијским тимовима, свако извештава о својој заједници, а уредници на крају имају одлучујућу моћ. Роми, често пута као алтернативу користе социјалне медије за објављивање и размену информација које се тичу ове заједнице.

Представници невладиног сектора препоручују да се у Македонској радио-телевизији или у комерцијалним медијима уведе посебан програм где ће учествовати представници грађанског сектора, који би представљали све етничке заједнице. „Потребне су и дебатне емисије, да се говори о етничким заједницама, да се виде све културе и традиције“.²⁸

г. Медији на влашком језику

Влашка заједница је насељена највише у Скопљу (2.557), затим у Штипу (2.074), Битољу (1.270), Крушеву (1.020) итд. Програми на влашком језику емитују се само на Македонској телевизији и на Македонском радију (по два часа недељно). Не постоји ни

²⁶ Цитат из интервјуа са председником удружења грађана ИНСОЦ Саметом Скендеријем, реализованог 6. јуна 2013. године.

²⁷ Цитат из интервјуа са председником удружења грађана Дром Ахметом Јашаровским, реализованог 21. августа 2013. године.

²⁸ Ibidem

један приватни медиј у Републици Македонији који је пријавио да ће емитовати радио или телевизијски програм, нити се, пак, објављују новине или недељник на влашком језику.

Програм на влашком језику на Македонској телевизији емитује се у колажном програмском блоку са насловом „Искра“ (Scanreo). Емисија траје пола сата, а емитује се понедељком, средом и петком. Нема редовно планирану структуру, емитују се музика, прилози посвећени празницима или другим важним догађајима за Влахе или, пак, разговори са гостима у студију. Редакција има укупно троје запослених, што указује на мали потенцијал за задовољавање информативне функције. Као и друге мање редакције у Македонској телевизији (ромска и српска), редакција не производи довољно информативног садржаја да би задовољила потребе влашке заједнице. Прилози су најчешће промоција културе и достигнућа Влаха у Републици Македонији. Редакција има само троје запослених и суочава се са истим проблемима са недостатком техничких ресурса и обука као и друге мање редакције у Македонској телевизији. „Као и за ромску редакцију, и овде је главни закључак да је јавни сервис у потпуности запоставио своју обавезу да задовољава информативне потребе мањих етничких заједница у које спадају и Власи у Републици Македонији“.²⁹

Проблем представља и чињеница да се програм на влашком језику на Македонској телевизији емитује у терминима када иста не може да се прати од већег броја становништва. Исто тако, проблем је и непостојање техничких капацитета и људских ресурса за превод садржаја на македонски језик.

И о овој заједници, генерално, недостаје извештавање у медијима, због чега је онемогућено упознавање са њеном културом и важним догађајима. „Влашка заједница је интегрисана у друштву, али одсуствује јавно представљање њене културе у медијима... Немам примедби на начин представљања ове заједнице у медијима, зато што се ништа и не говори, ни у позитивном, ни у негативном смислу“.³⁰

д. Медији на српском језику

На попису 2002. године, 35.939 грађана изјаснило се као Срби. Највећи број њих живи у Скопљу (14.298), затим у Куманову (9.062), и Чучер Сандеву, Скопско (2.426). Као

²⁹ Мицевски, И., Трпевска, С. и Трајкоска, Ж. (2013) *Известување од паралелни светови: Медиумите на етничките заедници во Македонија*, Скопје: Високата школа за новинарство и за односи со јавноста.

³⁰ Цитат из интервјуа са Стојаном Ташковим, председником Лиге Влаха у Македонији, реализованог 5. јуна 2013. године.

и влашка заједница, тако се и српска заједница информисе о домаћим догађајима пре свега са програма Македонске телевизије и Македонског радија (по 2 часа недељно)³¹.

Редакција на српском језику, као и друге мање редакције јавног сервиса, не емитује вести, већ једну магазинску емисију („Видик“) која се емитује понедељком, средом и петком. Не емитују се класичне вести, већ прилози о разним темама, о историјски важним догађајима или о актуелним културним достигнућима Срба из Републике Македоније или из суседства. У редакцији тренутно има троје запослених новинара, иако их је у прошлости радило више. И ова редакција се суочава са великим проблемима као и ромска, влашка и бошњачка – недовољно времена за емитовање програма, недостатак новинарског и техничког кадра и ресурса, недостатак обука“. Редакција, наиме, себе види у улози културног моста између Срба у Републици Македонији и матичној држави, и као промотора српских културних вредности и историје... чини се да и овде недостаје интерес за реалне проблеме македонских грађана српске националности...“³²

Представници грађанског сектора сматрају да магазинска емисија „Видик“ у великој мери покрива активности политичке странке која учествује у власти. Одсуствује истраживачко новинарство, а дубљи третман тема које се тичу српске заједнице примећује се само од стране дописника српских медија из државе. Као разлог одсуства актуелних садржаја који се тичу српске заједнице, осим недостатка ресурса, наводи се и непостојање воље код новинара и уредника. „Емисија („Видик“) не третира никакву проблематику, нема дебате, а у едукативном смислу не развија никакву нову перспективу и уочавање проблема“.³³

Представник српске заједнице у Републици Македонији сматра да има све мање новинара који се озбиљно баве културом. „Већина заједница свој идентитет чува кроз културу. Једна заједница може направити врхунски културно-уметнички програм, а да се о томе мало информисе у медијима“.³⁴ Проблем који се, генерално, примећује је незаинтересованост медија за другог, а то „ће се одражавати и кроз године које долазе“.³⁵ Препоруке српске заједнице у Македонији су да се помогне заједницама да створе своје

³¹ Само један локални приватни радио (МХ из Охрида) је пријавио да емитује програм и на српском језику. Али, по статистичким показатељима у Охриду скоро и да нема Срба.

³² Ibidem.

³³ Цитат из интервјуа са Милутином Станчићем, председником Културно-информативног центра Срба у Републици Македонији „Спона“, реализованог 5. јуна 2013. године.

³⁴ Цитат из интервјуа са Горданом Јовић-Стојковском, председницом Српске заједнице у Македонији.

³⁵ Ibidem

програме. „Ако говоримо о савременом друштву у којем се поштују мањине, не можемо запоставити медије и потребе заједница да се представе“.³⁶

ђ. Медији на босанском језику

Као Бошњаци у Македонији, на попису из 2002. године, изјаснило се 17.018 становника. Они су насељени највише у Скопљу и околини (10.689), затим у Велесу (2.406) и у Долненима, Прилепско (2.380). Програми на босанском језику емитују се на јавном сервису – и на Македонској телевизији и на Македонском радију (по два часа недељно), али и на две приватне телевизије – ТВ „Едо“ из Скопља и ТВ „Лажани“ из с. Долнени. По броју медија, чини се да ова заједница има веће могућности за остваривање својих језичких и културних права у медијској сфери. Али, када је реч о квалитету програма и њиховој жанровској разноврсности, исто се не може закључити.

Наиме, програм на босанском језику у оквиру јавног сервиса један је од најмлађих у јавном сервису, уведен 2006. године. Има троје запослених и суочава се са истим проблемима као српска, ромска и влашка заједница – нередовни термини објављивања, одсуство дневног информисања, одсуство технике и техничког кадра, мањи приступ заједничким ресурсима. Емитује се један програмски блок („Сехара“), уторком и четвртком, и још у једном термину од пола сата за време викенда. У овом програмском блоку емитује се мање информативног садржаја који, углавном, покрива догађаје из света и Босне и Херцеговине. Врло мало се извештава о домаћим догађајима који се односе на бошњачку заједницу у Македонији. Емитују се и застареле емисије. Дешавало се да новинари из ове редакције сами улажу финансијска средства да би се покрили трошкови у покушају извештавања о важнијим догађајима.

И интервјуисани представник грађанског сектора из бошњачке етничке заједнице као проблем наводи чињеницу да се програм на босанском језику на Македонској телевизији емитује у терминима када исти не може да се гледа од већег броја становништва. „Не извештава се о реалним проблемима и питањима која се тичу заједнице, а често се преноси само музика или, пак старије снимљене емисије. Нема нечега што је тренутно актуелно“.³⁷

³⁶ Ibidem

³⁷ Цитат из интервјуа са Алмиром Папић, председником удружења Шадрван, реализованог 6. јуна 2013. године.

Представница Удружења грађана за пројектовање, едукацију и развој културе Бошњака у Македонији БЕКА сматра да, „генерално, све редакције у оквиру расположивих ресурса на прави начин обухватају проблеме заједница, водећи се професионалним стандардима“. ³⁸ Она сматра да јавни сервис има искључиво важну улогу и да је фактор кохезије у друштву и препоручује „да се побољшају услови за рад, повећање кадра у редакцији, као и промене термина емитовања и увођење ноћног програма“. ³⁹

Са друге стране, да би се заинтригирани други медији да извештавају о овој заједници морају се, у догађаје које организује ова заједница, укључити и друштвено истакнуте личности, са циљем подстицања заинтересованости.

е. Права етничких заједница које нису споменуте у Уставу

На попису 2002. године 20.993 грађана изјаснило се да су припадници других етничких заједница. Не постоји ниједан радиодифузни медиј који емитује програме на језицима неке од етничких заједница које нису споменуте у Уставу ⁴⁰. Није идентификован штампани медиј који објављује изворне садржаје из Републике Македоније на неком од језика ових заједница.

У медијима се ретко објављују информације о етничким заједницама које нису споменуте у преамбули Устава или се, пак, пласирају информације које не представљају праву слику о њима. „Постоји велика диспропорција у саодносу колико се у јавном сервису посвећује пажње албанској етничкој заједници, а колико свим другим заједницама“. ⁴¹ И овде се износи оцена да на јавни сервис велики утицај остварује парламентарна већина и да медији постају арена за политичка превирања. Осим тога, медији често извештавају уз етноцентричан поглед на ствари и без постојања интеркултурне комуникације.

³⁸ Цитат из интервјуа са Бисером Пепић, председницом удружења БЕКА, реализованог 10. септембра 2013. године.

³⁹ Ibidem

⁴⁰ Искључак је *Радио „МХ“* из Охрида који је пријавио и програм на хрватском језику, али пре свега, ово се односи на музику, а не на говорни део програма.

⁴¹ Цитат из интервјуа са Рубином Земоном, генералним секретаром Савеза балканских Египћана, реализованог 5. јуна 2013. године.

Закључна сагледавања и препоруке

Сазнање да медији могу допринети развоју друштва и кохезији је неспорно. То су потврдили и искази интервјуисаних саговорника припадника неврећинских заједница у Републици Македонији, као и међународни експерти и лица која делују у овој области.

Указала се потреба за **наставком и интензивирањем дијалога** о питањима повезаним са извештавањем о етничким заједницама у држави. У том смеру, произлази препорука за укључење **више актера** у такав **јавни дијалог**, међу којима, представника државних институција, грађанског сектора, образовних институција, новинара, уредника и руководстава у медијима итд. Сврха оваквих дискусија била би стална размена пракси и разматрање најважнијих актуелних питања повезаних са извештавањем о неврећинским заједницама у држави.

Заједнички закључак је да **медији** посебно треба да се искористе **као простор за размену информација међу самим заједницама, али и са институцијама**, с циљем лакше идентификације проблема са којима се суочавају. У исто време, неопходно је и **успостављање редовне и одрживе комуникације са грађанским сектором**. Сарадња би се кретала од обезбеђивања редовних и правовремених информација од значаја за различите етничке заједнице, до укључивања у заједничке пројекте и програме усмерене на побољшање интеркултурног дијалога и афирмисање различитости кроз медије. Постоји потреба за **јачим умрежавањем и разменом информација између медија етничких заједница, грађанског сектора и 'мејнстрим' медија**. Грађански сектор би могао да допринесе професионалнијем и објективнијем извештавању о различитим етничким заједницама кроз добијање финансијске подршке за разраду специфичних тема које се тичу заједница, с циљем да се привуче и пажња медија.

Сагледава се и недостатак адекватног образовања новинара, а посебно у сфери интеркултурних комуникација и извештавања о различитостима. Помоћ и надградња у овој сфери могли би да се обезбеде и од образовних институција које располажу ресурсима и експертизом о овим темама. Поред **формалног образовања** и повезивања са високообразовним институцијама, у смеру превазилажења овог проблема може се остварити **сарадња и са грађанским сектором у едукацији** у овој сфери. **И у самим редакцијама** могли би да се формирају **тимови тренера** за професионално извештавање о различитостима уз коришћење такозваног менторског система.

У редакцијама је неопходно успоставити и **оквир за поштовање стандарда професионалног извештавања**, који ће садржати и **етичке вредности** за поштовање инклузивности и социјалне кохезије. То би могло да буде регулисано кроз доношење **етичких кодекса и механизма саморегулације** у редакцијама или, пак, у виду **принципа/декларација/упутстава о извештавању о различитостима**. Ови документи би садржали и смернице око избегавања говора мржње, поткрепљено адекватним примерима из државе и иностранства. У изради ових докумената могла би да се успостави сарадња са удружењима грађана, асоцијацијама, партнерима у сфери едукације у држави и иностранству, чиме би се омогућила континуирана размена знања и подизање свести у овом смеру.

Са друге стране, било би функционално и да се успоставе **унутрашње (или спољне) структуре** састављене од новинара, уредника, представника грађанског сектора, као и власника **који ће надгледати квалитет извештавања о различитостима** и охрабривати коришћење најбољих пракси. Самим тим би побољшали и квалитет извештавања о различитостима у редакцијама. То би истовремено омогућило и јачање сарадње између различитих актера и дало допринос јачању интеркултурног дијалога. Ово надгледање, посебно би било значајно у околностима када се извештава о осетљивим питањима или, пак, о питањима која могу изазвати тензије код грађана.

Исто тако, као функционалне се показују и праксе **заједничке продукције емисија између новинара већинске и невећинских заједница у држави**. Таква потреба се потврдила и кроз интервјуе са представницима грађанског сектора и експертима за ова питања на домаћем и међународном нивоу. Из грађанског сектора, исто тако, препоручују да се **креира емисија која би се приказивала једном месечно на Македонској телевизији или Македонском радију**, а односила би се на представљање различитих заједница у држави, ради њиховог бољег упознавања. Као добар пример се указује на емисију „Призма“ на Хрватској телевизији.

Успостављање **сарадње са медијима у држави и иностранству** око иницијатива повезаних са интеркултурним дијалогом и различитостима и ради остваривања размене најбољих пракси и припрема смерница, исто тако, било би у функцији постизања позитивних промена у редакцијама. У овом смеру, било би корисно ако сами медији креирају **базу програма/иницијатива/пројеката у сфери побољшања извештавања о различитостима и интеркултурном дијалогу**. Ово би могло да укључи и подршку и

реализацију иницијатива за побољшање писмености и свесности у односу на медијско извештавање о етничким заједницама.

Коришћење нових социјалних мрежа омогућује убрзану размену информација и брзо идентификовање тема које заслужују да буду шире разрађене у редакцијама. Успостављање **уског „линка“ са грађанима** у прикупљању таквих информација омогућује развој медија. Исто тако, препоручљиво је и **редовно ажурирање веб-странице Македонске радио-телевизије**.

У редакцијама би могли да се искористе и нови **формати и технике титловања** и мултилингвистичке верзије **прилога**, у циљу да се омогући да садржаји буду праћени од што већег броја грађана у држави. У већини држава широм Европе примењују се праксе „мултилингвистичког“ приступа у одређеним програмима националних медија. Учесници Партиципативног форума организованог од Агенције за остваривање права заједница 20. јуна указали су и на потребу за **ефикасним и систематизованим одржавањем архиве емитованих и снимљених материјала у МРТВ-у**.

Осим тога, предлаже се да се **термин за емитовање програма на језицима невећинских етничких заједница премести у касније поподневне сате**, чиме би се обезбедила већа публика.

Неопходно је и да се издвоје средства за **много већу промоцију програма на језицима различитих етничких заједница у Македонској радио-телевизији**, ради упознавања шире јавности са њиховим постојањем. Генерално, постоји потреба за **прецизним прегледом финансијских средстава, техничких и људских ресурса којима располажу редакције на језицима етничких група**, у циљу бољег планирања реализације програма.

Била би добра пракса ако и **комерцијални медији иницирају емисије за различите етничке заједнице**, уз обезбеђивање одговарајућег превода.

Креирање **фонда за додељивање награда** за медије који објављују професионално обрађене сторије повезане са различитостима и интеркултурним дијалогом омогућило би подршку професионалном деловању на овом пољу и подизање стандарда у новинарском извештавању.

Креирање **програма и могућности за практиканство и волонтирање** дипломаца или студената новинарства у завршним годинама студија различите етничке припадности у медијима било би још једна корисна пракса у афирмисању различитости.